

Az 1956-os forradalom reneszánsza és a rendszerváltás

Visszatekintés 1988-ra

Ma 10 órakor Göncz Árpád köztársasági elnök leplezi le azt a márványtáblát, amely a Történelmi Igazságtétel Bizottsága 1988. tavaszi megalakulásának állít emléket a Gerlőczy utca 11. számú ház falán.

„Ha igaz, aminek eldöntése, hallom, történészeinkre vár, hogy '56-ban ez az ország úgy rázta le magát a rendszert, mint kutya a vizet, akkor '56 után ez a hasonlat elromlott, mert később már nem lehetett megmondani, hol végződik a víz, s hol kezdődik a kutya” – írja Esterházy Péter a sokéves kínlódás után engedélyezett Hítel 1988. évi 2. számában. És ha igaz, hogy az 1989-es esztendő a csodák éve, az *annus mirabilis* volt, akkor 1988-ban, tíz éve – hol megérezve, hol bizonytalanul, hol bátran és némiképp tudatosan vagy éppen megrettenve – e csodák előkészítése volt folyamatban.

Magyarországon 1988-ban Kádár János kedvelt és semmitmondó kifejezésével élve „bonyolult volt a helyzet”. Az ellenzék legkülönbözőbb áramlatai – élve a kádári diktatúra fokozatos puhulása adta lehetőségekkel a gazdasági reform kényszerű elfogadásával, a nyugati kölcsönökből teremtett albóssággal – abba a helyzetbe kerültek, hogy a kádári rendszert és a pártállami struktúrát alapjaiban tudta már megkérdőjelezni. 1988 és az '56-os forradalom és szabadságharc eszmei és politikai reneszánszának, az ezért folyó hol csendes, hol nagyon is zajos, olykor kemény küzdelemnek az esztendeje volt. Amikor lehetővé vált, hogy az 1956-ról szóló vita, '56 újraértékelése egyrészt meghaladja a hivatalosság untig hangoztatott „ellenforradalom” tézisé, a szklerotikus ragaszkodást az MSZMP '56. decemberi határozatának négy pontjához, másrészt kilépjön az illegális és rendőrileg üldözött szamizdatsajtó és -könyvkiadás nagy hatású, de mégis korlátozott kereitől – valójában a kádári rendszer legitimitása került napirendre. Az ellenzéki áramlatok és közöttük az '56-osok szervezett és nyílt fellépése először megkérdőjelezte, majd kétségbe vonta és végül megsemmisítette az 1956. november 4-én Moszkvában–Ungvárott–Szolnokon és végül Budapesten, külső erőszakkal és nem testvéri segítséggel létrejött hatalom erkölcsi, jogi és politikai bázisát. Három emlékeztetés napon, március 15-én, június 16-án és október 23-án pedig a rendszerrel szembeszálló – és 1956 ügyében még egyetértő – ellenzék utcai demonstrációinak is megkísérelte kinyilvánítani '56 októberével kapcsolatos nézeteit, s azt, hogy mind a következetes reformoknak, mind a gyökeres változásoknak elengedhetetlen feltétele az *ellenforradalom* terminusának törlése a magyar politikai szótárból és a forradalom becsületének helyreállítása.

1987–88 fordulóján a párt főtitkára, Kádár János, a Minisztertanács elnöke Grósz Károly. Az ország tényleges hatalmi szerveiben legfeljebb a gazdasági reformmal szimpatizálók foglalnak helyet, de a meghatározó pártvonalat Berecz János és az adminisztratív – magyarul: rendőri és állambiztonsági – ügyekért felelős Fejti György határozta meg. Kádár főtitkári minőségében a moszkvai *Ogonyok*knak adott nyilatkozatában kijelenti, október 23. (!) „már a nyílt ellenforradalmi felkelés napja volt. Az októberi napokban az ellenforradalom összes erői kilétek a színtérré”... És az év végén, amikor már csak az MSZMP formális elnöki tisztét tölti be, ugyanő a *Kommunizmus* nyilatkozva megismétli: „Nagy Imre minden törvényes eljárás, a kormányt, az Elnöki Tanácsot mellőzve szűk kabinetben határozta el a népi demokratikus hatalom feladását... az ellenforradalom két fő követelésének elfogadását”.

Egyre aktívabbak az ellenzék erői, a hatalom, pontosabban az akkor már nagyonis differenciálódó hatalom viszont – noha már jóval Kádár puccszerű eltávolítása után vagyunk – még nem hátrál és nem enged. Grósz Károly júliusban jelenti ki, helyes volt Nagy Imrét bíróság elé állítani, mert egy miniszterelnök nem sértheti meg az alkotmányt. Ősszel – mintegy az MSZMP frakciójaként – megalakult a Münnich Ferenc Társaság. A kezdeményezők az '56–57-ben küzdő forradalmi karhatalmisták, munkásörök és más, a népi hatalomhoz hű személyek. A társaság elnöke az egyik karhatalmi ezred zászlóalj párttitkára, működési helye pedig a Hafafias Népfront III. kerületi bizottsága.

A régi hatalom – s itt nem a politológiai értelemben vett hatalomról, hanem a hatalmat önkézzük és fegyverükkel gyakorló rendőrök, ávéhások, belügyesek hatalmáról van szó – utólag talán megfosolyogtató, de akkor még nagyon is fenyegető akciója volt, hogy több napon keresztül Berecz János irá-

nyításával a Budapesti Karhatalmi Forradalmi Ezred 1956–57-es tevékenységét vették számba. Nevezett aktivitása nem csökkent az év folyamán. Kolumbán cikkben fejt ki, hogy „1956 nemzeti tragédia a magyar történelemben, s kétségtelen, hogy a fegyveres harc lényegét tekintve... a maga véres valóságában ellenforradalom volt”. És mindezek után e tézisére támaszkodva próbálja meghirdetni az új nemzeti összefogást. És az íre Grósz Károly teszi fel a pontot a Sportcsarnokban, amikor 10 ezer kommunista aktivista tapsolja meg szavait: „A magyar párt és a társadalom jó irányba halad előre... Osztrályharc ez a javából... Ha kell, határozottan fel tudunk lépni az ellenséges, ellenforradalmi erővel szemben... Ha nem, akkor az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – fehérterror uralkodik el”.

A „harc a hatalomért” még távolról sem dőlt el. Nem csupán arról van szó, hogy a szocialista reform Magyarországot a reform ellenségei vették körül, hanem arról is, hogy létezett egy elszánt hatalmi csoport, amely képes lett volna érdekeit, hatalmát, sőt eszméit akár erőszak árán is megvédeni. A szovjet árnyék rávetül Magyarországra. Az agg Kádár mindvégig bizalmatlan az újdonság reformer *Gorbacsov*val, aki pedig valószínűleg őszintén tisztelte Kádárban a szigorúan a rendszeren belüli reformok iránti toleráns politikust.

Ilyen politikai környezetben alakult meg a Történelmi Igazságtétel Bizottsága. Körülbelül három-négy hónappal előbb, mint első felhívásának dátuma erre utal, hiszen a szervezés, ha nem is mély illegálitásban, de a *legalitáson kívül* történt, az első felhívás felvázolása és végző megfogalmazása nem ment könnyen, s a kezdeményezők nem tudták, hogy nagyobb sebességbe kapcsol a történelem. Az MSZMP országos értekezlete május 20-án váltja le Kádárt és választja meg új vezetőtestületét és jó néhány héttel azelőtt hangzott el *Vásárhelyi* Miklós kijelentése, miszerint „nem lehetünk olyan gyávák, hogy megvárjuk a pártértekezlet eredményét”. Kádár bukása még nem volt bizonyos. Néhány nappal az MSZMP országos értekezlete előtt Kis János beszédet mond az MDF nyilvánosságvitáján: „Újra kell gondolkodni történelmünk 1956. november 4-től a mai napig, s ki kell mondanunk, mi volt a mi részünk abban, hogy a megalapozott fejlődés illúziójába ringattott országát a katasztrófa határára vezethették”.

A TIB célját világosan tükrözte első, az első nyilvánosságban nem közölt felhívása. Megfogalmazásában sokan vettek részt, így talán mellőzni lehet a vázlatkészítőket, a gondolatokkal hozzájárulókat, a stílizálókat megnevezését, csupán a történelmi kuriozitás végett említtem: a legeslegvégű szöveget *Eörsi István* és *Fónay Jenő* stílizálta. A TIB megalakítását azok az '56-osok kezdeményezték, akik 1982–1983-ban a jövődöntek szánt palackpostába rejtett üzenetként kollektív kerekasztal-beszélgetésen *Csalog Zsolt*, *Kozák Gyula* és *Szabó Miklós* kérdéseire válaszolva felidéztek a forradalom eseményeit: *Donáth Ferenc*, *Göncz Árpád*, *Halda Aliz*, *Hegedűs B. András*, *Litván György*, *Mécs Imre*, *Mérei Ferenc*, *Rácz Sándor* és *Vásárhelyi Miklós*. Donáth és Mérei 1988-ban már nem éltek, Csalog Zsolt külföldön tartózkodott, így a kezdeményezők kilencen voltak. Csatlakoztak a TIB megalapítását bejelentő felhíváshoz a Nagy Imre-perben kivégzettek legközelebbi hozzátartozói, valamint további egykori '56-os elítéltek, nagyimrések, a független MEFESZ vezetői, kiemelkedő munkástanácsi vezetők, rezsikiek, elítélt színészek, fegyveres felkelők, katonatisztek, különböző politikai áramlatokhoz tartozó írók és újságírók. Megannyi ostoba és rosszindulatú rágalom után, hadd szögezzem le: a TIB alapítóinak tiszteletre méltó névsora az öt-

venhatos forradalom valamennyi áramlatát képviselte.

A célok egyértelműek voltak: A megtorlás áldozatainak teljes erkölcsi, politikai és jogi rehabilitációja. Ide tartozott a nyugdíj-megállapításnál fennálló hátrányos megkülönböztetés megszüntetése, az állások betöltésénél alkalmazott diszkrimináció és a „feddhetetlenség” törvényileg nem szabályozott intézményének megszüntetése, az ütle-vélhez jutás biztosítása. Az 1945-tel kezdődő korszak, a forradalom és az azt

A kivégzettek nyughelye 1988-ban FUSZENECKER FERENC FELVÉTELE

követő megtorlás tárgyilagos, sokoldalú, a még zárolt dokumentumok és visszaemlékezéseken alapuló történelmi feldolgozása. A kivégzettek méltó eltemetése és egy nemzeti emlékmű felállítása. A *Történelmi igazságtétel!* című, a magyar társadalomhoz intézett felhívás egyik – 1990 után feledésbe merült – mondata így szól: „A népellens bűnöket hivatalos formában még mindig nem ismerték el, s nem itélték el, aminthogy a kitervelők és a végrehajtók komoly felelősségre vonása sem történt meg. A bűnösök többsége élvezte a hatalom bizalmát...”

Amikor a felhívást nagy nehezen Nyugatra juttattuk, hogy legalább a Szabad Európa Rádió sugározza, tudtuk, megjelenése szóba sem jöhet a hazai sajtóban. Az antinyilvánosságot június 13-án a BM III. főcsoportfőnökségének titkársága által közzétett napi operatív információs jelentés biztosította. Fejti György a PB június 14-i ülésén előadja: a TIB felhívása „helyenként szélsőséges” és nem tárgyyszerű. Különösen sajnálja, olyan személyek is vannak közöttük, „akiknél nem volt szokás ilyen szélsőséges hangvételű nyilatkozat aláírása”. Közöttük *Hankiss Elemér*, *Fekete Gyulát*, *Újhelyi Szilárdot*, *Mensáros Lászlót* és *Darvas Ivánt* említi.

Megsérült szolidaritás

A TIB mindenekelőtt a történelmi igazságot akarta helyreállítani, vagyis végre ki akarta mondani: 1956 őszén Magyarországon forradalom történt. Ennek a szándéknak a része volt Nagy Imre és társainak méltó eltemetése, a forradalom résztvevőinek jogi és politikai rehabilitációja, a súlyos sebek orvoslása. Amennyire lehet. Mindez természetesen a *Kádár-uralom* legitimitációjának tagadását jelentette és mögötte ott volt annak a reménye is, hogy a történelmi igazságtétel majd elvezet a demokratikus fordulathoz.

Az igazság helyreállításában és a személyes sebek orvoslásában sok minden történt, ám egyik nagy feladatot sem sikerült teljes mértékben végrehajtani. A forradalom öröksége nem vált az a politikai, szellemi és erkölcsi vonatkozású ponttá, amelyhez a felszabadult ország életének és a demokratikus politikai fejlődésnek igazodnia kellett volna. A forradalom emléke

A PB langymeleg vitája rendelkezésre áll. A közigazgatás reformer *Nyers* tárgyalásokat javasol és azt, engedélyezzék a kegyeleti megemlékezést a 301-es parcellában és az örökmécsesnél a Belvárosban. *Pozsgay* csak a temetői megemlékezésbe tud belenyugodni, a városbélit tiltaná, míg *Grósz Károly* miniszterelnök-főtítkári kijelenti: „a szervezőknek világosan tudtára kell adni, ha rendszerellenes politikai tüntetéssé válik, akkor erőszakot alkalmazunk. Az erőszak itt persze nem az, hogy lövöldözni fogunk, hanem hogy feloszlatjuk a tömeget”. Nagy Imre és társai kivégzésének évfordulóján a 301-es parcellában a *tűrt megemlékezésre* békés körülmények között került sor, a temető „bozótrengetegében”, hogy a TIB felhívását idézzem, több százan gyűltek össze és hallgatták meg *Rácz Sándort*, *Molnár Tamást*, majd *Fónay Jenő* beszédét és *Nagy Gáspár A fiú naplójából* című versét. *Mécs Imre* és *Hegedűs László* a kivégzettek névsorát: a *Fényes Elek* álneven szereplő *Rainer M. János* illegális kutatómunkájának eredményét olvasta fel.

Míg a temetőben a PB határozatát betartva a rendőrség nem avatkozott be, a városban kisebb-nagyobb atrocitásokra került sor. A Hősök térién őrizetbe vették *Rácz Sándort* és *Dénes Jánost*, a koszorú elhelyezésében megakadályozták az MDF három vezetőjét, *Csurka Istvánt*, *Fűr Lajost* és *Fekete Gyulát*. Délután az akkor *Baththyány-Nagy Imrének* nevezett örökmécsesnél sok százan gyűltek össze, zömüket nem engedték be a kordonnal lezárt térre. *Tamás Gáspár* Miklóst elvezették, amikor beszédbe belekezdett, majd megbilincseltek *Demcsy Gábort* és *Hodosán Rózsát*. *Kassza László* korabeli jelentése szerint 19 személyt vettek őrizetbe, köztük a Magyar Köztársaság jelenlegi miniszterelnök-jelöltjét, *Orbán Viktort*. A demonstráció ezzel nem fejeződött be: a tömeg a Szabadság térre vonult, a tévé épülete elé, ahol Kis János és *Mécs Imre* mondott beszédet, utóbbit már a forradalmi rendőrezred motorosai akadályozták meg. A tüntető tömeg innen a *Vörösmarty* térre tartott az ilyenkor nagyszámú nyugati turista nem kis meglepetésére, akik egy konzolidált, reformszellemű országban vélték szabadságukat tölteni.

Ugyanezen a napon Párizsban – annak ellenére, hogy a magyar kormányzat diplomáciai úton befolyásolni próbálta Jacques *Chirac* párizsi polgármestert – felavatták a *Père Lachaise* temetőben a magyar forradalom mártírjainak szimbolikus síremlékét. A francia és olasz baloldali politikusok megjelenése, az Amerikai Egyesült Államok elnökének személyes üzenete ismét nemzetközi jelentőségűvé tette a magyar forradalomról szóló megemlékezést.

Az eszkalálódó események és a cenzurális hatalom nyomása alól fokozatosan felszabaduló sajtó hatására az év végén a párt vezetői szervei megkezdik egy esetleges újratemetés előkészítését. November 23-án a PB tudomásul veszi „az ellenforradalmi cselekményük miatt halálraítéltekkel és kivégzettekkel kapcsolatos kegyeleti kérések teljesítésének lehetőségéről szóló tájékoztatót”, a büntetés-végrehajtás országos parancsnokságát (!) bízza meg az akció lebonyolításával és felhívja a figyelmet, mindenekelőtt a TIB saját politikai céljaira kívánja majd felhasználni a kihantolást.

Ez a politikai döntés már október 23-a, a forradalom 32. évfordulója után történt. Az ellenzéki szervezetek békés felvonulást és koszorúzást akartak rendezni a Bem téren. Mind a politikai szervek, ezen belül az ügy kezelésével megbízott *Pozsgay Imre* államminiszter és PB tag, valamint a *Fejti György* KB-titkár által irányított belügyi szervek, az ellenzéki politikai szervek különböző kompromisszumos javaslatai ellenére a megmozdulásokat betiltották. Két személyes és a maga nemében hiteles visszaemlékező értékelés jelent meg a korabeli sajtóban: *Csurka Istváné* a *Hitel*-ben, és *Szilágyi Sándoré* a még szamizdat *Beszélő*-ben. Jól ábrázolják az ellenzék és a hatalom konfliktusát, az ellenzék belső vitáit, a kockázatvállalás felelősségéről szóló erkölcsi és pragmatikus okfejtéseket. Mindazonáltal aznap este a *Jurta Színházban* sor került a TIB és más szervek forradalmi dokumentumműsorának bemutatására, a több száz megjelent szétfeszítési a nézőtér falait, a rendőri készségek mértéke a megjelentek számával arányos. Egy fiatal fiút a rendőrség minden különösebb ok nélkül véresre vert a metróaljútórban. 1988. október 23-a rendőrileg még az összerokkádó hatalom látszatsikerét hozta, de bukásának elkerülhetetlensége ekkor már majdnem nyilvánvaló volt.

A TIB alapítói

Nagy Erzsébet, *Gyenes Judit* (*Maléter Pál özvegye*), *Halda Aliz*, *Szilágyi Józsefné*, *Újhelyiné Haraszti Mária* (*Losonczy Géza özvegye*), *valamint Darvas Iván*, *Dénes János*, *Eörsi István*, *Erdélyi Tibor*, *Fekete Gyula*, *Fónay Jenő*, *Forintos György*, *Földes Péter*, *Gáliné Káldor Vera*, *Göncz Árpád*, *Hankiss Elemér*, *Hegedűs B. András*, *Hegedűs László*, *Hósz Dezső*, *Kertész Dezső*, *Lambrecht Miklós*, *Litván György*, *Löcsei Pál*, *Marián István*, *Mécs Imre*, *Mensáros László*, *Molnár Ferenc*, *Nagy Elek*, *Obersovszky Gyula*, *Pártay Tivadar*, *Pomogáts Béla*, *Rácz Sándor*, *Regéczy-Nagy László*, *Szell Jenő*, *Tóbiás Aron*, *Újhelyi Szilárd*, *Ungváry Rudolf*, *Vásárhelyi Miklós*, *Zimányi Tibor*, *Zsámboki Zoltán*

Amikor 1988. június 16-áról a hivatalos sajtó mélyen hallgat és csak az *MTI* közleményében tudatja, hogy „az 1956-os októberi események idején aktív ellenséges tevékenységet kifejtő személyek egy csoportja és mások (!) a rendőri szervek előzetes figyelmeztetése ellenére a Belvárosban gyülekeztek...”, azt is kénytelen közölni, hogy az illetékesek „felvették a kapcsolatot” – nem mondják ki – a TIB képviselőivel...

1988 végül is a *bizakodás jegyében* zárult. Nem csak vitaeset lehetett rendezni *Kéthly Anna* szerepéről, nemcsak megtalálták *Pécsi Sándor* kertjében *Sztálin* bronzöklét, amit elásva rejtegetett 30 éven át, de a *Németh Miklós* vezette új kormány – minden „sajátosság” ellenére – igyekszik elszakadni a Grósz-féle pártvezetéstől és megnyitja a *kibontakozás* felé vezető állami utat. A *Marx Károly* Közgazdaság-tudományi Egyetemen a diákok kezdeményezésére *nyílt vitát* rendeznek 1956-ról, amelyet a pártbizottság engedélyezni kényszerül...

Az államhatalom hátrál: *Kulcsár Kálmán* igazságügy-miniszter e napokban udvarias levélben mentegődik *Göncz Árpád* Bécsi út 88. szám alatti lakoshoz írt levelében, „hogy a TIB neveleshet Grósz Károly elvtársnak címzett levelét későn kapta kézhez, ezért azt a közkegyelemről szóló tvr. előkészítésénél már nem tudtuk hasznosítani. Ma már elismert tény: az 1945 és 1963 közötti, különösen az 1945 és 1956 közötti időszakban voltak koncepciós büntetőfeljárások...” Végül kilátásba helyezi a *feddhetetlenség* fogalmának a jogrendszerből való kiiktatását.

Következik az 1989-es esztendő: az *annus mirabilis*. De ez már a történet folytatása.

Hegedűs B. András

Pomogáts Béla